

Á. Varga László

AZ 1956-OS FORRADALOM LEVÉLTÁRI ANYAGAINAK FELTÁRÁSÁRÓL

1989-ben, egy Hajnal István körüli elnökségi ülésen merült fel, hogy az éppen alakulóban lévő, az 1956-os magyar forradalom történetének feltárására vállalkozó intézet egyik legfőbb feladatának a forradalomra vonatkozó dokumentumok összegyűjtését, elsősorban a vidéki források feltárását kell tekinteni, ellensúlyozva ezzel az erősen fővárosközpontú szemléletet.

1990 elején készült el Bácskai Vera és Litván György közreműködésével a „Tervezet az 1956-os forradalom dokumentumainak feltárására”. Szándékaink szerint az alapkutatásokba csak azokat az irategyütteseket kívántuk bevonni, amelyek már eddig is tömegesen bekerültek a vidéki levéltárakba. (Az iratképzőknél még kint lévő, bár igen alapvető dokumentumok átnézését ekkor még csak esetlegesen terveztük.) Elsődlegesnek tartottuk a különböző szintű megyei, járási, városi és községi tanácsok testületi (tanácsülési és végrehajtó-bizottsági) jegyzőkönyveinek, illetve a tanácsai szakigazgatási szervek (titkárság, igazgatási, művelődési, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi stb. osztályok) iktatott iratainak, valamint azon megyei és járási bíróságok és ügyészségek büntetőperes aktáinak feltárását, amelyek már szintén a levéltárak állományába tartoznak. Azokat a peres iratokat pedig, amelyeket az igazságszolgáltatási szervek irattáraiban őriznek, ekkor még éppen úgy nem vehettük figyelembe, mint ahogy az MSZMP archívumaiban lévő 1956-os vonatkozású dokumentumokat sem. (Ne feledjük, még rendszerváltás előtt voltunk.) Terveztük viszont a helyi sajtó megyénkénti feltárását, mivel az Országos Széchényi Könyvtárban is rendkívül hiányosak az 56-os vidéki periodikák.

A feltárandó dokumentumok időhatárát 1956. október 23. és december közepe között vontuk meg. Függetlenül attól, hogy egyidejűek vagy retrospektívek-e. Első megközelítésben a források összegyűjtését jelölhettük ki magunk számára, a majdani forráskritikára bízva értékük és használhatóságuk eldöntését.

A fentebb említett alapelvek szerint indult meg a feltáró és gyűjtőmunka az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézete égisze alatt (az 1990-ben, majd 1991-ben a Soros Alapítványtól kapott támogatással).

Mivel legújabbkori témakörben ilyen volumenű forrásfeltáró munka Magyarországon eddig még nem volt, különösen nagy hangsúlyt helyeztünk az előkészítő munkára, a feltárásban részt vevők körének kiválasztására. A kutatásokba bekapcsolódó, nagy gyakorlattal rendelkező levéltárosok munkájának

megosztásánál pedig azt az elvet követtük, hogy a 200-nál több közigazgatási egységet magukba foglaló megyéknél 2-2, az ennél kevesebb településsel rendelkezőknél 1-1 levéltárost kértünk fel a kutatásban való részvételre.

1990 szeptemberétől Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, Pest, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, illetve Baranya, Csongrád és Hajdú-Bihar; 1991 áprilisától kezdődően – a már levonható tapasztalatok birtokában – a többi megye 56-os dokumentumainak feltárását indította el kutatócsoportunk.

Ez utóbbi, második kutatófázisban terjesztettük ki a feltáró munkát az országos gyűjtőkörű fővárosi közgyűjtemények (Új magyar Központi Levéltár, a Politikatörténeti Intézet Archívuma és a Hadtörténeti Levéltár) anyagaira, mert a központi kormány- és pártszervek, valamint a katonai bíróságok és ügyészségek 56-os vonatkozású iratainak átnézése és kigyűjtése nélkül nyilvánvalóan torzó lenne a forradalom vidéki dokumentumainak gyűjteménye. Ez utóbbi kutatások koordinálását Varga László, Budapest Főváros Levéltára főigazgatója végzi. Eredeti kutatási tervünk – a rendszerváltás következtében – tovább bővült, amennyiben fokozatosan hozzáférhetőkké válnak a bírósági és ügyészségi irattárak 1956-ra vonatkozó iratai, illetve az egykori MSZMP Archívumokban található 56-os tárgyú dokumentumok.

1990 február végi megbeszélésünkön a kutatások első szakaszának programját a következő munkatársakkal beszéltük meg:

Borsod-Abaúj-Zemplén megye:	Hőgye István, Rásó József
Győr-Moson-Sopron megye:	Bana József, Borbély János
Pest megye:	Bőőr László, Petrikné Vámos Ida
Vas megye:	Feiszt György, Tilcsik György
Zala megye:	Kapiller Imre, Ekler Elemérné
Baranya megye:	Bán Péter, Rozs András
Csongrád megye:	Farkas Csaba
Hajdú-Bihar megye:	Gazdag István
Heves megye:	Kovács Béla
Komárom megye:	Ortutay András
Nógrád megye:	Tyekvicska Árpád

A második, immár fővárosi kutatókkal és a többi megyékkal kibővített csoport 1991 áprilisában készítette el kutatási tervét, vitatta meg programját. A korábbiakhoz ekkor csatlakozott:

Somogy megye:	Bősze Sándor, Szántó László
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye:	Gyarmathy Zsigmond, Sivadó Sándor
Veszprém megye:	Hudi József, Palláné Bókay Ilona
Bács-Kiskun megye:	Tóth Ágnes
Békés megye:	Erdmann Gyula
Fejér megye:	Csurgai Horváth József
Tolna megye:	Dobos Gyula
Jász-Nagykun-Szolnok megye:	Cseh Géza

A budapestieket a Hadtörténeti Levéltárból Markó György és Bognár Zalán, a Politikátörténeti Intézet Archívumából Baráth Magdolna, Molnár Margit és T. Varga György, az Új Magyar Központi Levéltárból Cseh Zita, Paróczai Csilla és Szűcs László, Budapest Főváros Levéltárból pedig Kádár Zsuzsa, Kresalek Gábor, Sipos András, Szabó Klára és Szécsényi Mihály képviselik.

A KUTATÁS MENETE ÉS EDDIGI EREDMÉNYEI

A konkrét munka 1990 szeptemberében indult meg – a feltárás részleteinek, a kutatás ütemezésének, valamint a dokumentumok jegyzékelésének megvitatása után. Megállapodtunk a gyakorlati eljárásról is: az 56-os vonatkozású iratokról két xerox-másolat készül; ezek közül egy teljes sor a levéltáraknál marad és a feltáró levéltáros továbbra is fenntarthatja az azokban való kutatás elsőbbségi jogát. A másik teljes sorozatot az 56-os Magyar Forradalom Történetének Akadémiai Dokumentációs és Kutató Intézete őrzi mint alapdokumentációt, amely a mindenkor érvényes kutatási szabályok figyelembevételével a téma iránt érdeklődők, a személyükben érintettek számára kutatható, nyilvános anyagként áll majd rendelkezésre.

A fénymásolt példányok begyűjtése 1991 végéig folyamatosan tart.

Alábbiakban megkísérlem – még jórészt az első kutatási fázis eredményeire építve – tapasztalatainkat összegezni.

1. Közigazgatási iratok

Az első fázisban vizsgált megyék esetében nyilvánvalóvá vált a területi aránytalanság, mivel az iratképzőknél végzett szakszerűtlen selejtezések következtében két nyugat-dunántúli megyéből, Vasból és Zalából csak igen kevés 56-os vonatkozású dokumentum maradt meg. A többi kilenc megyéből viszont az előzetes várakozásnál is jóval több tanácsi dokumentum vonható be a kutatásokba. Előkerültek többek között a különböző szintű tanácsok testületi jegyzőkönyvei közül azok, amelyekben a Kádár-kormány rendelkezésére a testületek értékelték az „ellenforradalom” alatti és az azt követő munkájukat. Ezek az értékelő, önigazoló (a dokumentummásolatok bizonyossága szerint a tudatos távolmaradások miatt egyébként ekkor még éppen csak határozatképes) testületi gyűlések általában a „Beszámoló a tanács/végrehajtóbizottság munkájáról az utolsó ülés óta” címet viselik.

Hasonlóképpen szép számmal kerültek elő azok a jelentések, amelyekben megyénként a különböző szintű tanácsoknak már nemcsak az „ellenforradalom” tanácsi szervekre gyakorolt hatását kellett írásba foglalniok, hanem igen részletesen azt is, hogy a saját településükön, illetve egy-egy nagyobb közigazgatási egységben (járásban, megyében) hogyan zajlottak le az „ellenforradalmi események”.

A kutatások során összegyűjtöttük megyénként az elhagyottá vált vagyontártyak összeírásait is, amelyekből az egy-egy településről elmenekültek származására, foglalkozására és vagyoni állapotára nyerhetünk igen fontos adatokat. Ugyancsak sok megyéből ismeretesek a forradalmi tevékenység miatt elvont

iparengedélyekről készült összeírások, továbbá azok, amelyek a forradalomban játszott (vezető) szerepük miatt kitüntetéseitektől megfosztott, főleg pedagógusok, orvosok és közigazgatási szakemberek listáját tartalmazzák. A megyéenként átlagban 4-5 doboznyi közigazgatási iratmások között – az iratok jellegéből adódóan – igen nagyszámú, az akkori „önkormányzatok” hatáskörébe tartozók forradalom alatti magatartásának kivizsgálásával, felelősségre vonásával kapcsolatos forrás. Készültek kimutatások az „ellenforradalom” alatt a mezőgazdasági termelészövetkezeteknél keletkezett károkról is.

A 2-9/1957. számon rendelte el a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkárságának Tanácsszervek osztálya 1957 első hónapjaiban az „Ellenforradalmi események következtében elhaltak névjegyzéké”-nek összeállítását. Míg a lista sok településről és járásból előkerült, megyei összesítése – Nógrád megye kivételével – sehonnan sem ismeretes.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a közigazgatási iratok ugyan többségükben nem a forradalom alatt keletkeztek, hanem már a restaurációs időszak termékei, s alapvetően beszámoltató, számonkérő, elszámoltató jellegűek, de retrospektív voltak ellenére is olyan információkat tartalmaznak a kutatott másfél hónapra, amelyeknél pontosabb ismeretek az eddig feltárt egykorú dokumentumokból sem szerezhetők.

2. Az igazságszolgáltatási testületek iratai

A rendszerváltozásnak köszönhetően a kutatás számára hozzáférhetővé vált az igazságszolgáltatási eljárások során keletkezett nagyszámú iratanyag. A feltárt és másolati példányokban rendelkezésre álló összterjedelem megyéenként szintén 4-5 doboznyi.

Másolatok készülhettek az 1957–62 között lefolytatott büntetőperek vádlottjainak vallomásairól, az első és másodfokú vádiratokról, ítéletekről és – amennyiben a per mellékleteként szerepeltek – korabeli dokumentumokról is (Nemzeti Bizottságok, munkástanácsok jegyzőkönyvei, plakátok, röplapok, sajtótermékek stb.). Az érvényben lévő kutatási szabályzat értelmében sajnos nem vonatkozik mindez a tanúvallomásokra és a tárgyalási jegyzőkönyvekre, amelyek továbbra sem nyíltak meg a kutatás számára.

A feltárás során az egyik legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy napjainkig csak Komárom, Nógrád és Vas megye bírósági, valamint Zala megye ügyészégi iratai kerültek levéltárba. (Ez a tény nemcsak megnehezítette, hanem meg is drágította a kutatást.) Az említett 11 megye közül mára már csak Hevesben és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében nem történt meg a bírósági iratok feltárása; az itteni levéltárakba csak 1992 második felében kerülnek át az igazságszolgáltatási testületek iratai.

A feltáró és gyűjtőmunka során minden egyes per külön borítóba kerül, amelyen feltüntetjük a per számát és – amennyiben már levéltárban volt az anyag – levéltári jelzetét. Szerepel továbbá a borítón az összes (vádlott) elítélt neve, illetve „a helység megnevezése, ahol tettét elkövette”, továbbá az is, hogy mi volt a korabeli vádpont ellene.

3. Az MSZMP iratok

Mivel 1989 végén, 1990 elején – néhány kivételtől eltekintve – a megyék pártarchívumait Budapestre szállították, ennél fogva csak Baranya, Hajdú-Bihar, Nógrád és Vas megyék pártiratainak feltárását és fénymásolását végezhetjük el. Megállapítható, hogy egykorú dokumentum a különböző szintű pártszervek iratai között esetleges, viszont tetemes itt is a retrospektív forrás. Megmaradtak szinte mindenhol az „Ellenforradalmi gyűjtemények” korabeli anyagai: plakátok, nemzeti bizottsági, munkástanácsi jegyzőkönyvek, sőt bírósági tanúvallomások, vádiratok, ítéletek és több száz oldalra tehető a volt párttagok igazoló jelentései is. Az MSZMP-iratok 1991 végén történt államosítása talán javítja esélyünket a kutathatóságban, azonban nyilvánvaló, hogy a többszöri szállítás következtében összekeveredett iratokat először is rendezni kell.

4. A korabeli sajtó

A kutatásokba először bevont megyékben befejeződött, a többiekben pedig folyamatban van a korabeli sajtó összegyűjtése. A bírósági iratok mellékleteiből, a pártanyagokból, a múzeumi és a könyvtári gyűjteményekből sikerült szinte minden megyében hiánytalan sorozatokat összeállítani. Minden 1956. december közepe előtt megjelent példányról rendelkezünk másolattal, ezt követően csak a kifejezetten 56-os vonatkozásúakról.

Az 1956-os forradalom vidéki dokumentumainak másolatai rendezve – nagy részben jól használható jegyzékekkel kiegészítve – kerülnek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába. Eddig 7 megye 46 doboznyi anyagát helyeztük el ott. Az általam irányított elrendezés után a többi anyag átszállítása is folyamatosan történik. A vártnál nagyobb mennyiségű anyag került elő, és ha a feltáró munka a többi megyében is hasonló eredményeket hoz, mihamarabb módunk lesz a dokumentumokat megyei vagy területi gyűjteményes kötetekben közre is adni.

